

S Ankicom Čakardić, sveučilišnom profesoricom i teoretičarkom anarhofeminizma, razgovaramo o kritici feminističkoga mainstreama i o nagovoru na anarhofeminizam kao i o anarhofeminističkoj sceni u ex-YU regiji *Suzana Marjanić Govori: Ankica Čakardić Zar ez, broj 268*

S obzirom da se interesiraš za anarhofeminizam te kako u Zagrebu imamo dvije izdavačke anarhističke kuće (DAF i Što čitaš?), koje su nam anarhofeminističke prijevode ponudili njihovi urednici? I nadalje, koje je anarhofeminističke knjige nužno prevesti kako bi bile dostupne zainteresiranima za slobodarske ideje, a tu prije svega mislim na srednjoškolsku generaciju?

– Uobičajeno je Emmu Goldman razumijevati kao temelj klasične anarhofeminističke misli. I, bespredmetno, ima višestrukoga smisla započeti ovaj razgovor upravo s njom. To najbolje svjedoči njezin tekst i politički angažman. DAF je nakon Nettlauove Povijesti anarhizma i Wolffove Obrane anarhizma objavio treću knjigu biblioteke NI DIEU NI MAÎTRE – prijevod eseja Emme Goldman Anarchism and Other Essays. Znakovito je da su oni prvoga puta bili objavljeni 1910. godine, znači da nam se približava stota godišnjica toga izdanja. U njima ona bez zadržke progovara o prividnoj slobodi žena osiguranoj općim pravom glasa, pozivajući se na položaj žena u Australiji i Novom Zelandu. Njezina tvrdnja ide i dalje od toga, ona pita jesu li majke time sretnije, djeca slobodnija, imaju li radnici više prava itd. Uzimajući Finsku za primjer, ona bitno ukazuje i na suvremeni problem žena u politici; naime, time što žene sjede u parlamentu, njihova se – njezinim jezikom – gorljivost ni dalje ne iskazuje; ne razlikuju se od muškaraca političara.

Izdavačka kuća Što čitaš? je objavila knjižicu-pamflet Lise Bendall Anarhizam i feminizam koja sjajno uvodi u specifičnost anarhofeminizma. Nažalost, ne može se reći da postoji neki kontinuirani – ili barem nešto brojniji – slijed prijevoda ili pak domaćih tekstova u tom problemskom horizontu. Baš stoga – kao odgovor na drugi dio pitanja – nužno bi za početak trebalo prevesti tekstove Lucy Parsons i Voltairine de Cleyre. Pored činjenice da su to "klasici" i prvi tekstovi u kojima možemo čitati anarhofeminizam, oni nisu ni jezično ni sadržajno preteški, pa su posve odgovarajući i mlađoj, srednjoškolskoj generaciji. U taj niz bih uvrstila i Lynne Farrow, Peggy Kornegger i knjigu Quiet Rumours: An Anarcha-Feminist Anthology koja bi posebno odgovarala srednjoškolskoj generaciji.

ANARHIZAM I HARDCORE/PUNK SCENA

Kako bi glasila kratka povijest anarhofeminizma, koliko ju je moguće sažeti za ovu prigodu, na ex-YU području?

– Anarhofeminizam se na ovim prostorima razvijao uz pojavu, tj. revitalizaciju anarhističke ideje kasnih devedesetih. Ukorak sa ZAP-om (Zagrebački anarhistički pokret), Antiratnom kampanjom i Attack!-om se krajem devedesetih počela utvrđivati i anarhofeministička frakcija. U prvom redu imamo u vidu grupu AnfemA (Anarhofeministička akcija). Najjedinstvenija je te vrste i zapravo jedina koja je funkcionirala kao, dakako, neformalna grupa na ovim prostorima. Mislim da se ne može govoriti o koherentnijoj pojavi anarhofeminizma na ex-Yu području prije 1999.

godine. Ono što je specifično za anarhističku ideju na ovim prostorima, zapravo uopće, jest činjenica da se ona razvijala kao sastavni element hardcore/punk scene. To znači da je susret anarhističkoga "štiva" nezavisnih distribucija gotovo uvijek prisutan na hard-core punk koncertima. Naglašavam, uglavnom. To je pozitivno utoliko što su baš takvi događaji spajali anarhiste i anarhistkinje na ex-Yu području kada nije bilo konkretnijega teorijsko-političkoga povoda.

Posve je sličan slučaj i sa Slovenijom. I tu su se pojavljivale pojedinke i pojedinci, združeni oko Metelkove. U Srbiji se tek sredinom 2000-ih pojavljuju neke djevojke koje se okupljaju oko ASI-ja (Anarhosindikalistička inicijativa) i Žena u crnom. U Sarajevu se priprema 5. PitchWise koji nije anarhofeministički festival, ali koji u pojedinim segmentima feminističkih sadržaja daje mjesta specifičnosti anarhističkoga feminizma. Najčudesnija je možda bila pojava makedonskoga Anarhofeminističkoga festivala u travnju 2005. godine. Ono što zapravo želim podvući jest da je teško govoriti o povijesti anarhofeminizma na ovim prostorima budući da se nije dogodila "scena", nositeljice/i ideja su uglavnom pojedinke/ci. Danas mi se (nažalost) taj slučaj čini još neznatnijim...

SPECIFIČAN SLUČAJ CHOMSKOG

Uvodiš li u svoje fakultetske kolegije teoretičare/ke anarhizma? Naime, predaješ Socijalnu filozofiju i seminar iz Filozofije roda na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu te si zaposlena i kao viša asistentica na Katedri za kulturnu teoriju i diskurzne studije na Odsjeku za kulturologiju Filozofskoga fakulteta u Rijeci.

– Za odgovor na ovo pitanje trebala bih prvo navesti jednu napomenu. Pored (samo)deklariranih teoretičara anarhizma postoje i autori koji u bitnom smislu u svomu radu zahvaćaju slobodarske ideje. Neke kritike države i kapitalizma, prava, potom moći, autoriteta, znanja, navika, društvenih i rodnih uloga, rata i sl. itekako funkcioniraju kao prilog suvremenomu anarhističkom mišljenju. Kao primjer za to uvjetno bismo mogli uzeti Patemaninu kritiku društvenoga ugovora, Foucaultove teze o represiji, Deleuzeovu i Guattarijevu kritiku kapitalizma, radikalnu demokraciju Mouffe, Laclauova obrazloženja o emancipaciji, kulturnu kritiku bell hoks, egzistencijalizam Simone de Beauvoir itd. Te autorice i autori su svakako predmetom rasprave na mojim kolegijima. Ali su i Goldman, Stirner, Bendall, Perlman, Thoreau, kao i primjerice specifičan slučaj Chomskog. Držim da je politička teorija – navlastito kritika njezinih klasičnih postavki – temeljno polazište za temu anarhofeminizma.

FEMINISTIČKA TEORIJA I PRAKSA – STVAR ČOVJEKA

Predaješ i kolegij Uvod u anarhofeminizam u Centru za mirovne studije. Na koji se način oblikovala kolegij te na kojoj literaturi temeljiš predavanja? Npr. u Antologiji anarhizma Višeslava Kirinića moguće je pronaći samo Emmu Goldman.

– CMS (Centar za mirovne studije) je vrlo "mješovita" sredina. Pri tomu ne mislim ništa više od činjenice da taj program upisuju različite generacije, različiti rodovi, različita obrazovanja i

profesije, različite subkulture i različiti životni stilovi uopće. U predavonici možeš naći punkericu, branitelja, tatu, mamu, gaya, ateistkinju, vjernika, lovca, veganku, profesora, studenticu... To govorim stoga što je moj zadatak na tom kolegiju dvostruko težak: prvo moram tu "mješovitost" – koja najčešće nije bila u bitnoj vezi s problematikom roda – uvesti u feminizam, a onda ih dodatno zbuniti anarhofeminizmom. A znamo da prisutnost, ali čak i riječ feminizam nerijetko izaziva nelagodu. Ta je nelagoda zanimljiv fenomen i o tomu nekom drugom prigodom; podroban je uvid u tu fenomenologiju napravila Gordana Bosanac u knjizi Visoko čelo – Ogled o humanističkim perspektivama feminizma koja će uskoro biti publicirana.

Kolegij obično započinje teorijom društva i države, u nekoj varijanti "džepnoga izdanja" budući da nastavu oblikujem u 12 sati rada, iz čega nadalje izvlačim kritiku društvenoga ugovora i prelazim na anarhizam i feminističku teoriju. Tek u tom kontekstu čitamo/diskutiramo/mislamo anarhofeminizam. Višegodišnje je iskustvo pokazalo da tema nije laka, ne stoga što je u sadržajnom smislu teško spoznatljiva već postoji stanovita doza nepovjerenja u smislenost – a iz moje perspektive i nužnost – takvoga tipa mišljenja u okviru mirovnjačkih tema. Upravo je to razlog zašto na CMS-u u novije vrijeme govorim i o F/feminističkoj političkoj antropologiji. Dakako, i tu stvar ne ostaje lakšom, ali se uspije shvatiti koliko je feministička teorija i praksa stvar čovjeka, a ne, kako se to obično pogrešno tumači, isključiva stvar žena. Anarhofeminizam, ali i zbiljski feminizam uopće, ne tvrdi da je reprezentacijski univerzalan nego polazi od kritike postojećih vrijednosti iz pozicija žena kao marginalizirane skupine u društvu. Upravo stoga mu se može prebaciti njegova pristranost ili kontrakulturalnost u javnoj sferi. No, upravo iskorak feminizma u javnu sferu ukazuje da njegovi argumenti imaju i vanjski cilj, dekonstrukciju vrijednosti po društvo kao cjelinu. Od literature uglavnom koristim već spomenute autorice i autore...

PREKO MARXA DO ANARHIZMA

Kako je došlo do tvog upoznavanja s idejama anarhizma, osobito anarhofeminizma te koliko npr. fakultetski program obuhvaća protagoniste anarhizma?

– Anarhizam upoznajem vlastitim studiranjem političke teorije i filozofije, a započelo je čitanjem Marxa. Neki početni motivacijski implus dolazi od ZAP-a i Attack!-a, kao uostalom i upoznavanje s anarhofeminizmom. Fakultetski se program ne bavi eksplicitno anarhističkom teorijom, mada se kod pojedinih profesora može čuti o filozofijama nekih anarhizama, kao primjerice u nastavi političke filozofije Žarka Puhovskog kad je riječ o Proudhonu, Kropotkinu i Thoreauu. Dakako, o njima se govori tek u kontekstu mišljenja nekih drugih filozofa i filozofkinja, recimo kad se studira Marx ili Hannah Arendt. Isto tako, riječki Kulturni studiji pružaju prostora za toliko različitih tema da sam i sama pripremala za svoje kolegije nešto u okviru slobodarskih studija, slično programu i metodi kolegija koje držim u CMS-u.

ANARHOSINDIKALISTI

Imaš li neke dodire s MASA-om, s njihovim akcijama solidarnosti s radnicima?

– Nisam članica MASA-e i nemam bitnih dodira s njihovim akcijama, mada poznajem njihov angažman. Zadnji susret s njima sam imala na akciji/blokadi Slobodni filozofski kada je tu

gostovao Ratibor T., beogradski anarhosindikalist. Zaintrigirala me je činjenica da je predavanje naslovio kao Revolucionarni sindikalizam – direktnodemokratska metoda radničkoga organiziranja, pa smo povelili diskusiju o tomu zašto je "anarhosindikalizam" preveo tim imenom. Posrijedi je bila, da parafraziram Ratiborove riječi, popularizacija i prilagodba teme u okviru aktualnosti na FF-u. Ono što sam razgovorom ponovno potvrdila jest glatka veza direktne demokracije i anarhističke metode djelovanja.

Kad je pak riječ o akcijama solidarnosti MASA-e s radnicima, nisam u tomu sudjelovala.

Koje su još anarhističke organizacije u Hrvatskoj političke aktivne kao MASA? Osobno mi se čini nijedna, ili možda griješim.

– U potpunosti si u pravu, ne postoji politički aktivnija anarhistička organizacija u Hrvatskoj. Pitanje je što to znači ako se ustvrdi da je i MASA pretiha? Kako bilo, to je možda jedini primjerak onoga što – barem načelno – funkcionira kao grupa, za razliku od pokojega anarhista ili anarhistkinje. Pored toga, MASA-inci su članovi i članice, načelno, akteri koji nisu izrasli iz one anarhističke struje s početka razgovora, dakle ZAP-a, Attack!-a i DHP-a., što ide u prilog činjenici da je posrijedi neka nova generacija ili, bolje rečeno, posve drugi ljudi.

SLUČAJ ASI-ja

U nedavnom razgovoru za Zarez Marko Strpić je istaknuo kako policija i tajne službe pomno prate sve političke i društvene skupine koje bi ih ostavile bez posla promjenom društvene organizacije. Jesi li ikada imala neka negativna iskustva iz pozicije "nadzora i kazne"?

– Marko je poprilično u pravu. Ne mogu reći da "pomno prate sve političke i društvene skupine" koje ističe, ali da su jako dobro informirani, oduvijek, to stoji. Ako se nisu uspjeli uvući u ciklus organiziranja određenoga događaja, onda kada bi se pojavili na licu mjesta neke akcije, u pravilu su pokazivali ponašanje koje bi u bitnom odgovaralo ovom drugom dijelu Foucaultove sintagme. Netko uvijek mora biti kažnjen. Kad je posrijedi nadziranje, i fizičko i elektroničko, ono se neobično često odrađivalo. Postoji nekolicina nezgodnijih primjeraka toga tipa i u mom slučaju, ali ni približno slično onomu što konkretno proživljavaju Ratibor T. i nekolicina pripadnika i pripadnica ASI-ja (Anarhosindikalistička inicijativa). To je slučaj koji ide do te mjere da se oni optužuju za međunarodni terorizam, iako to demantiraju. Štoviše, tvrde da je policija iskoristila/inscenirala ovaj incident ne bi li ih na neki način privela, tj. kaznila.

PLENUME U TVORNICE

Obično se kao anarhistički stav navodi, kako ističe Marko Strpić, da anarhisti ne bi nikoga trebali povesti, već da samo mogu ukazati na probleme i ponuditi neke mogućnosti. A čini se da na tom području – dakle, na području ukazivanja problema i ponude nekih mogućnosti – za sada u Hrvatskoj od anarhističkih organizacija radi jedino MASA. Možda bi ipak anarhisti, anarhistkinje trebali biti daleko aktivniji i vidljiviji u ovim

našim začudnim okolnostima kao što bi trebali i agilnije ukazivati na društvene probleme.

– Ne mislim da je trenutno moguće da neka skupina, pritom primarno anarhistički orijentirana, učini tako snažan iskorak koji bi u bitnomu smislu mogao ponuditi snažnu, smislenu, utemeljenu ponudu mogućnosti izmjene društvenih problema. Osnovni je razlog onaj koji sam već navela, naprosto nemamo takvu scenu. To ne znači da time umanjujem vrijednost anarhističke metode djelovanja, time bih u cijelosti negirala vlastita uvjerenja. S druge pak strane, MASA mi se ipak čini pretihom. Mislim da je najveći slobodarski čin u novijoj povijesti Hrvatske napravila potpuno "anonimna" skupina ljudi, naime studenti i studentice u ovogodišnjoj proljetnoj blokadi. Takav autonomni čin samoorganiziranja gotovo je politička avangarda koja je istovremeno bila promišljena i dosljedna, ali i do te mjere društveno angažirana da je postala mjera svakoj uskoro nastaloj akciji u horizontu socijalnih prava. Tomu svjedoči i sjajan grafit: "Plenum u tvornice".

FEMINIZAM I ANARHIZAM, FemFest...

Kakva je suradnja feminističkih i anarhističkih organizacija u Hrvatskoj?

– Konkretnije suradnje nije bilo, dakako, kako se meni čini. Ne mogu reći da je to tendenciozno, uz to, ako se i dogodio neki vid kontakta, zapreke u suradnji nije bilo. Kao primjer navodim suradnju AnfemA-e i B.A.B.E. Čini mi se da postoje neka međusobna mjesta uvažavanja, ali principi anarhističkoga organiziranja ne nalaze puno sličnosti s organiziranjem NVO tipa.

Jedna si od organizatorica Feminističkoga festivala (FemFest). Kakva je sudbina tog Festivala danas? Naime, koliko mi je poznato nije održan ni prošle ni ove godine?

– FemFest se dogodio dvije godine zaredom (2006. i 2007.) a potom smo donijele odluku da ga više nećemo organizirati. U organizaciji je sudjelovalo desetak ljudi, što se uskoro pokazalo poprilično teškim, samo stoga što smo u startu dogovore temeljile na samorazumljivostima. Bilo nas je nekoliko koje smo isključivo htjele funkcionirati kao neformalni kolektiv – što smo tih godina i uspjele – i otvarati politički angažirane teme. Većini se to činilo dodatno kompliciranijim i naprosto im je bilo dovoljno da se tih festivalskih dana događa "ženski" festival. Već smo tu pokazale bitno neslaganje; držim da feminizam gubi na smislenosti ako se reducira takvim esencijaliziranjem.

Poznat je tvoj članak Zašto danas nema feminističkog pokreta?, koji si napisala, kako si i odredila podnaslovom, kao prilog kritici feminističkoga mainstreama i nagovor na anarhofeminizam. Dakle, koje su osnovne kvalitete anarhofeminizma u odnosu na feminističku glavnu struju?

– Mainstream feminizam se smješta u kontekst "borbe" unutar sistema koja može biti korisna, primjerice, u pravnom smislu, kako se to obično ističe. Ono što mi se čini važnijim od takvoga liberalizma jest činjenica da se time gubi moć subverzije koja ne dopušta djelomično usvojene

promjene. To je lako oprimjeriti sljedećim; orijentacija bilo koje mainstream politike – u okviru npr. tranzicijskih zemalja – znači i adekvatno praćenje zahtjeva stanovitih institucija; u jednom od slučajeva to će nesumnjivo biti EU, u drugom MMF ili Svjetska banka, matrica je ista. U tom smislu, nažalost, i mainstream feminizam kao i određena nacionalna politika trguje svojim početnim zahtjevima ili ih usmjerava tamo gdje će oni biti lakše usvojivi. Time se, držim, u najvećoj mjeri gubi na britkoj i direktnoj subverziji postojećega modela političko-tržišnoga sustava i eventualnim slobodarskim metodama funkcioniranja.

S druge strane, anarhofeminizam se razlikuje kako u metodi tako i u onomu na čemu u sadržajnom smislu inzistira. Tu ne postoji formalizacija grupe, funkcionira se prema horizontalnoj strukturiranosti, dakle nema predsjednice ili verifikacije autoriteta toga tipa. Ono što je specifičnije, ne ovisi o "godišnjim modama" donatora. Dakle, uvijek je prisutna perspektiva mogućega i drugačijega, utopijskih razmjera, nevezano za postojeći model društveno-političkoga svijeta/života. Taj je potencijal neiscrpan i ne zamara se glavnim strujama prividno isključivo jedine organizacije privatne i javne sfere ljudskoga slučaja. Iskoraci iz standarda toga tipa vrijede kako za praktičku ravan djelovanja tako i za kritiku klasičnoga, tj. dominantnog ontološko-epistemološkoga registara.

Ono što mi se čini jako važnim je i to da anarhofeminizam ne ostavlja ni anarhizam iz kritičkoga diskursa kad reproducira patrijarhalnost, što je, uostalom, najbolje ilustrirati na primjeru antiautoritarca i federalista Pierre-Josepha Proudhona. Zagovarajući tvrdnju da je "anarhija red", pored njegova "integralnoga socijalizma" i težnje za oblikom anarhističkoga društvenog ugovora koji se ne vodi između pojedinaca i države već je bio zamišljen kao "dogovor čovjeka s čovjekom", ovaj anarhist će tvrditi da 27 žena vrijedi koliko i 8 muškaraca. Pozivajući se na vječnu "prirodu" žene, on će u djelu *La Pornocratie, ou Les Femmes dans les temps modernes* navesti 5 slučajeva u kojima muž smije ubiti ženu: prijevara, pijanstvo, rasipništvo, bezobraznost i izdaja.

ANIMAL LIBERATION FRONT

S obzirom na često isticanu odrednicu Lynne Farrow o tome kako je feminizam zapravo anarhizam, može li se ista odrednica uspostaviti i za aktiviste za prava životinja? Nadalje, s obzirom da si zagovornica za prava životinja, koliko anarhizam čini i teorijski i praktično na području prava životinja? Naime, AnfemA, koja postoji od 1999. godine, ističe kako negira klasnu, spolnu i specističku represiju.

– Ne bih se složila s Lynne Farrow da je svaki feminizam anarhizam. Toga sam se dijelom dotakla kad sam govorila o razlici mainstream feminizma i anarhističkoga. Kad je riječ o aktivistima za prava životinja, mislim da bih mogla ponoviti posve istu stvar. Ponekad mi se čini da usmjerenost na prava životinja dovoljno ne apstrahiraju kad je riječ o ekonomiji ili etnocentrizmu, navlastito "zapadocentrizmu". Primjerice, nerijetko puta radi inzistiranja na vegan kozmetici – dakako iz razloga nepodržavanja testiranja na životinjama – pribjegavaju kupnji proizvoda multinacionalnih korporacija. Da ne govorimo o često tematiziranom paradoksu inzistiranja na vegan prehrani (i ljudi i nekih životinja) koju je u industrijskoj varijanti moguće pribaviti uglavnom u zapadnim zemljama.

Kad je riječ o angažmanu anarhista u području prava životinja, on je prisutan, ali samo u

određenom smislu. Prije svega, ne djeluje se ni kolektivno ni javno pa tako, ako hoćemo biti konkretniji, ne ulazi u priču zakonskoga tretiranja životinja, već se individualno angažira na drugim (boycott) razinama, u slučaju testiranja životinja u kozmetičke i farmakološke svrhe ili prehrambenim industrijama i, konzekventno, navikama.

Ako govorimo o van-hrvatskomu kontekstu, mislim da bi ALF (Animal Liberation Front) bio primjer praktičkoga anarhističkog angažmana u polju prava životinja, možda konkretnije njihova direktnoga oslobođenja. U teorijskom smislu, mislim da ekoanarhizam i ekofeminizam ulaze u temu ne samo prava životinja, utilitarizma, specizma, već – što mi se čini iznimno važnim – i kritike antro-po-andro-centrizma uopće.

Što se tiče zadnje tvrdnje u ovom pitanju, moram priznati da mi je inzistiranje AnfemA-e na negaciji specizma velika novina, ali koja me veseli. Jedino, valjalo bi vidjeti u kojem se smislu i na kojim konkretnim slučajevima na toj specifičnoj negaciji inzistira.

NUKLEARNA PORODICA = EKONOMSKA BAZA KAPITALIZMA

I na kraju, koliko mi je poznato, anarhofeminizam se bori za ukidanje nuklearne porodice koja je ekonomska baza kapitalizma, a ipak, mnoge naše anarhofeministkinje na kraju, nakon završenih fakulteta, ulaze u brak, čime zapravo samo ponavljaju i produljuju matricu građanske obitelji. Da li time ipak krše jednu od temeljnih odrednica anarhofeminizma?

– To je jedno od mojih čestih pitanja kad mislim o filozofiji svakodnevlja i privatnoj sferi života. U potpunosti se slažem s Carole Pateman koja u Spolnom ugovoru upravo kritizira taj način ugovaranja odnosa i pristanka na državno upisivanje, tj. bilježenje. To je nesumnjivo određeno reproduciranje postojeće paradigme kulturnih vrijednosti. Na razini svakodnevlja taj se tip društveno-političke navike života čini posve banalnim. Takav tip prakse privatnoga svakodnevlja prividno funkcionira kao banalnost, baš kao što je to slučajem kad je posrijedi obitelj kao navodno nepolitička dimenzija života. Mislim da je dovoljno zaviriti u paradoks koji ukazuje na činjenicu da taj tip društvenoga ugovora ne mogu sklapati svi. I u trenutku kada ga anarhofeministkinje u cijelosti odbacuju i kritiziraju, a drugi tek osvajaju pravo na taj vid ugovaranja, posve je jasno koliko je to višestruko složeni problem reprodukcije asimetrije moći i uopće temeljno mjesto političke borbe.